

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

باز تعریف هویت معماری سنتی و معاصر در عصر حاضر

سروش پیمائی^{1*}

1- دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، soroush_pym@yahoo.com

چکیده

چگونگی تغییر مفهوم های بنیادی معماری تاریخی بر اثر گذشت زمان و دخل و تصرف های غیر متعهدانه با معانی ناهمگن هویتی که گاه عاملی برای تخریب و فراموشی ارزش های معماری ما می باشد، مورد بررسی قرار گرفته و در این میان خانه، چگونگی هویت سکونت در گذشته و حال و عوامل تاثیرگذار بر چگونگی استفاده از فضاها از منظر روانشناسی هریک مورد تامل واقع شده است. در بستر مفهوم واژگان مورد بررسی در این متن به تعاریفی از دیدگاه بزرگان و نقطه نظر آن ها از چندین بعد مختلف پرداخته شده تا نتیجه نهایی را از میان رویکرد های گوناگون موجود به نظاره بنشینیم و با تحلیل دو گونه مختلف از دو دوره زمانی متفاوت، بازتعریفی از مسکن امروزی و چگونگی تاثیرپذیری و تغییر آن از معماری تاریخی ایران را شاهد باشیم.

واژه‌های کلیدی: معماری، هویت، خانه، سکونت، روانشناسی

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

1- مقدمه

این نوشتار بر آن است تا دیباچه‌ای باشد به منظور گشودن دریچه‌ای بر، هم نهادگی مفهوم‌هایی بس آشنا و گاه نامترادف، جهت آشتی میان معماری تاریخی و معماری معاصر ایران زمین که از ژرفای معانی گسترده، دوش به دوش یکدیگر در گذر زمان بر هرچه فاخرتر شدن معماری این دیار خدمتی درخور ستایش داشته‌اند. از آن جمله می‌توان به مکانی همچون (خانه) اشاره نمود.

به جرات می‌توان گفت خانه از تاثیرگذارترین فضاهایی است که در پیرامون ما هستند و ما با آن‌ها سرو کار داریم و در زندگی ما نقش سازنده‌ای دارند. [9] مکان اختصاصی هر فرد بخشی از هویت او را تشکیل می‌دهد. [1] هنگامی که دگرگونی منجر به کاهش نابسامانی و آشفتگی در عناصر هویت شود، می‌توان آن دگرگونی را پویا و مثبت تلقی کرد، این دگرگونی از فرد به جامعه و از جامعه به فرد منتقل می‌شود. [2] هر عمل انسان که درون یک فضا انجام می‌شود، هویت فضا را متأثر می‌کند. تشبیه معماری به یک زبان، هم تشبیهی است مستحکم و هم در عین حال پر از دشواری، هنگامی که سنت‌ها و ارزش‌های هنجاری که پایه معانی متعارف را بوجود می‌آورند، حذف شوند، خود را در محیطی خواهیم یافت که در مقایسه با جوامع پیشین، نسبتاً بی‌معنا خواهد بود. [3] درخانه، آشنایی با جهان بی‌واسطه صورت می‌پذیرد، آنجا نیازی به گزینش مسیر و جست و جوی هدف نیست. جهان در خانه و حول آن به سادگی ارزانی گردیده است، [4] و یکی از مباحث مهم در معماری ما می‌باشد که کمتر بدان پرداخته شده است. نیاز به خانه در این زمان بسیار احساس می‌شود و می‌بایست با شناخت معماری گذشته و تطبیق آن با معماری این نیاز را برطرف کرد. [6] معماری یک دست‌آورد عینی و ملموس برخاسته از ویژگی‌های سرزمینی و اقلیمی است، معماری ایرانی یک دست‌آورد ذهنی و فکری است که از درون اعتقادات و اسطوره‌های اقوام ایرانی برخاسته است. لیکن، در مسیر شناخت معماری خانه‌های تاریخی ایران، با صرف زمانی در حدود سی و اندی سال، کوشش شد تا به معنا و مفهوم معماری، خانه، تاریخ و ایران نزدیک شویم. این شناخت از یک طرف متکی به روش‌هایی است که یافتن و به کار بستن آن‌ها را تشکیل داده و بخش‌های دیگر این شناخت، در فرایند بررسی خانه‌های معاصر بدست آمده است. خانه‌های معاصر با عناوین واحد مسکونی و آپارتمان از آن‌ها نام برده می‌شود.

عوامی موجب گردید تا در عصر حاضر، خانه و خانه‌سازی معاصر مورد اتفاق نظر قرار گیرد و پذیرفتنی بود که عمر خانه‌های تاریخی به سر آمده و می‌بایست گونه‌های جدیدی از خانه‌ها، زندگی جدید خانواده‌ها را در خود جای می‌دادند و چنین نیز شد. گونه‌هایی جدید از خانه‌ها پدید آمدند که از دست‌آورد‌های خانه‌های تاریخی (حساسیت و توانایی فضایی) بی‌بهره بودند. تفسیر نوع ساخت و سازهای معماری جدید در بافت تاریخی به موازات همین ساخت و ساز متوجه زوال همه‌جانبه بافت تاریخی و تخریب شتابان خانه‌های موجود در این بافت شدند.

در گذشته هویت فردی هدف جامعه بوده و این طرز تفکر امروزه جای خود را به کسب منزلت اجتماعی از طریق تظاهر فردی در ساختمان داده است. [5] باتوجه به این که هویت در طول زمان شکل می‌گیرد نقش تاریخ در ساختار هویت کمابیش روشن است. تاثیر گذشته بر حال و تداوم آن بر آینده تاثیر فرآیند زمانی تاریخ را تبیین می‌نماید. نیازهای روحی انسان با اراده خود او محقق می‌شود و معماری می‌تواند زمینه‌ی مناسب آن را فراهم آورد. [7]

از دوران کهن یکی از سوالات و ابهامات اصلی انسان، سیر تاریخ بوده است. بشر همیشه از خود می‌پرسیده که انسان‌های قبل از او چه سیری را طی کرده‌اند تا به او رسیدند و پس از او این سیر به چه صورتی و در راستای چه هدفی دنبال خواهد شد. امروزه

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

معماران و پژوهندگان بسیاری هستند که مبانی و مفاهیم بنیادینی را برای معماری سنتی باور دارند و برخی آثار معماری را بازتاب و نمود آن مفاهیم می‌دانند. همچنان که زمان می‌گذرد با انسجام یافتن درونی این فرایند مفهومی و پژوهش، بر روی آثار معماری برای گروه بیشتری میسر می‌شود. [2]

2- نمود عینی هویت در معماری

بر اساس شناختی که از معماری خانه‌های تاریخی بدست می‌آید، خانه فضایی است ایمن و معلوم می‌شود که معماری خانه، خود پاسخگوی آسایش می‌باشد. بدین ترتیب خانه، فضایی برای گرمی داشتن حضور آدمی در خلوت و جمع است. معماری ایران همانند معماری سایر ملت‌ها و فرهنگ‌ها، سازمان‌یابی آگاهانه فضا است. اقوام ایرانی در طی سالیان متمادی با حضور پیوسته در سرزمین ایران، فضا را برای زیستن مطلوب به فرد و جامعه سازمان داده‌اند، به نحوی که خواسته‌های فرد و گروه در قلمروهای حریم خصوصی و عمومی محترم و محفوظ نگاه داشته شود. [5] تشبیه معماری به یک زبان، هم تشبیهی است مستحکم و هم در عین حال پر از دشواری. هنگامی که سنت‌ها و ارزش‌های هنجاری که پایه معانی متعارف را بوجود می‌آورند، حذف شوند، خود را در محیطی خواهیم یافت که در مقایسه با جوامع پیشین، نسبتاً بی‌معنا خواهد بود. [3] خانه یکی از مباحث مهم در معماری ما می‌باشد که کمتر بدان پرداخته شده است. نیاز به خانه در زمان حال بسیار احساس می‌شود و می‌بایست با شناخت معماری گذشته و تطبیق آن با معماری معاصر این نیاز را برطرف کرد. [6]

3- معماری

معماری بیان هنر و ویژگی‌های پنهان و آرزوهای جامعه است. بنابراین با زایل شدن جنبه معنوی و آرمانی تمدن، کیفیت معماری نیز محو می‌شود. نیازهای روحی انسان چون با اراده خود او محقق می‌شود، معماری می‌تواند زمینه مناسب آن را فراهم آورد. رویکرد روانی کالبدی معماری باهدف و انگیزه‌های روانی یا کالبدی انسان وار پدید می‌آید، حتی بهره‌گیری از عناصر هندسی، خطوط و اشکال هندسی با هدف پدیدار سازی حالات روانی خاصی انجام می‌پذیرد. [2] لذا در معماری ایران برای هرچه بیشتر جان بخشیدن به فضا، حد و حصری وجود ندارد. [5] یک معماری زیبا که امروز آفریده می‌شود باید دوپست سال دیگر نیز زیبا باشد. این معماری نمی‌تواند همچون شیئی معمولی پس از استفاده دور انداخته شود. بناها و شهرها استفاده‌های دراز مدت دارند زیرا ارزش‌ها و مفاهیمی را در بر دارند که به وضعیت انسان بستگی دارد. [2] می‌توان بینش نخست‌تأثیرگذار بر شکل‌گیری معماری را عوامل اقتصادی و تولیدی معرفی کرد و در بینش دوم، معماری بازتاب جدال سنت و مدرنیته را نام برد. [5]

4- ساختارهای هویتی در معماری

در حقیقت بحران در هویت معماری و بویژه «هویت اسلامی در معماری» چه در سطح جهان و چه در ایران بر اثر مشکل فراگیر تحویل یا فروکاستن به کل سامان مند به نام هویت فرد و جامعه و به تبع آن، هویت معماری متعلق می‌باشد. هر هویتی ساختاری ویژه دارد که در صورت نادیده گرفتن آن، باید انتظار بحران را داشت. حال باید دید، هنگامی که دگرگونی منجر به کاهش نابسامانی و آشفتگی در عناصر هویت شود، و سمت و سوی آن با هدف اساسی هویت همگام باشد، می‌توان آن دگرگونی را پویا و مثبت تلقی کرد.

امروزه معماران معاصر در برابر بحران هویت و ناهماهنگی‌ها و ناسازگاری‌های موجود، رویکرد‌های گوناگونی را پیش گرفته‌اند. که در این نوشتار مجال بررسی آن‌ها نمی‌باشد، از این رو هویت بسامان در معماری نیز ما را به جانب هماهنگی کالبد و محتوی

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

بر اساس هدفمندی واحد رهنمود می‌سازد. متقابلاً بحران هویت در معماری را در ناسازگاری ابعاد صوری با لایه‌های محتوایی در فضایی فاقد هدفمندی و گسست ارکان، مبنی هویت میتوان سراغ گرفت. [2] عوامل دیگر تاثیر گذار بر معماری را می‌توان: تقویت و ایجاد حس هویت، امکان شخصی سازی، سلسله مراتب و وابستگی به فرهنگ ذکر نمود. [7]

در این گستره هویت برخاسته از فرهنگ است که طعم خاصی به هنر هر منطقه تاریخی و اقلیمی می‌بخشد. هویت چه خود آگاه باشد و چه ناخودآگاه علاوه بر بخش‌های کالبدی دارای باطن و محتوایی است که میتوان عناصر اصلی هویت ساز یعنی وجود و ماهیت را در آثار هنری و معماری متناظر معنا و مفهوم یا (ایده اثر هنری) و صورت و ماده آن یا (کالبد) اثر هنری دانست. [2] احراز هویت به شکل مادی مکان، بستگی داشته، حال آنکه تعیین موقعیت به ادراک از نظام فضایی آن مرتبط می‌گردد. [1] مع هذا چگونگی ارتباط بین انسان و هویت انسان و چگونگی کسب آرامش افراد مطرح می‌گردد. آدمی پس از انجام وظیفه اجتماعی خود به خانه عقب نشینی می‌کند تا هویت فردی خود را بازیابد، از این رو هویت فردی بر سکونت خصوصی مستتر می‌باشد. [4] مکان اختصاصی هر فرد بخشی از هویت او را تشکیل داده و از آنجا که هر مکان به گونه‌ای کلی تعلق می‌پذیرد، افراد نیز به هویت‌های عمومی دست می‌یابند. امروزه هویت را عموماً به عنوان کیفیتی (درونی) در افراد پنداشته و رشد را به عنوان (آگاهی) بر نفس پنهان در یافته‌اند. احراز هویت هرگز از زندگی روزمره جدا نبوده، و در مقابل، همواره به اعمال ما بستگی داشته است. [1] باتوجه به این که هویت در طول زمان شکل می‌گیرد نقش تاریخ در ساختار هویت کمابیش روشن است، شکل‌گیری هویت انسان به طور کلی تاریخی است، یعنی در غالب زمان و مکان صورت می‌پذیرد و تاثیر گذشته بر حال و تداوم آن بر آینده تاثیر فرآیند زمانی تاریخ را تبیین می‌نماید. [2]

5- مفهوم خانه

آدمی پیش از افکنده شدن به جهان در گهواره خانه نهاده شده است. در خانه تنها به پدید آوری کیفیات جوی محیط اکتفا نکرده و می‌باید خلق و خوی آن فعالیت‌هایی که در درونش جریان می‌یابد را نیز آشکار سازد. این محیط همواره با آنچه بر طبیعت ارزانی گشته یعنی به چشم اندازی که علاوه بر دارا بودن کیفیت‌های عمومی، ویژگی‌های اختصاصی خود را نیز دارا است وابسته می‌باشد. [1] و در آن آشنایی با جهان بی‌واسطه صورت می‌پذیرد، آنجا نیازی به گزینش مسیر و جست و جوی هدف نیست. می‌توان گفت، خانه مکانی است که وقوع زندگی روزمره را در خود گرفته. زندگی روزمره معرف چیزی است که تداوم خود را در هستی ما حفظ کرده و از این رو همچون تکیه‌گاهی آشنا به پشتیبانی ما می‌نشیند. [4]

خانه با خلوتکده خصوصی یعنی مکان، که فرد در آن به مقصود نهایی نایل گردیده هم‌عنان بوده است. [1]

تمامی خانه‌ها چه کوچک باشد چه بزرگ، حیاط و یا حیاط مرکزی دارند و از نظام فضایی واحدی پیروی می‌کنند. [2]

استاد پیرنیا در رابطه با اتاق، خانه، درون و بیرون می‌گوید: (یکی از علایق ایرانیان در ساخت خانه‌ها ایجاد ارتباط بصری بین اتاق و فضای بیرون آن است. گشادگی، فراخی و دید آزاد داشتن، جزو طبیعت ایرانی است، حتی در حال حاضر نیز همین‌طور است). پیرنیا قبول دارد که خانه‌های گذشته، از معایبی برخوردار بودند. لیکن معتقد است که راه‌های به کارگرفته شده در خانه‌های معاصر آن‌ها را برطرف نکرده و عیوب دیگری را بوجود آورده است. خانه یکی از مباحث مهم در معماری ما می‌باشد که کمتر بدان پرداخته شده است. نیاز به خانه در این زمان بسیار احساس می‌شود و می‌بایست با شناخت معماری گذشته و تطبیق آن با معماری این‌نیاز را برطرف کرد. [6]

عالی‌ترین وظیفه یک ساختمان باید ارتباط با زندگی انسان در درون و شکوفایی طبیعت در بیرون باشد و ایجاد و حفظ هماهنگی و هم‌نوایی راستین میان آنها که باعث می‌شود ساختمان به این ترتیب مامنی مطمئن برای زندگی بدل شود. [2]

6- خانه ایرانی

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

خانه ایرانی، جلوه مستقل و ارزش‌های معنوی و فرهنگی و شیوه زندگی بوده و امروزه هر کسی مزایای فراهم شده توسط تکنولوژی مدرن در خانه‌های ایرانی را ستایش می‌کند. لیکن این امکانات به قیمت فراموشی و یا کم‌رنگ شدن اصول معماری گردیده که سالیان درازی عاملی برای فخر این مرز و بوم و معماری بناهای تاریخی آن بوده است. برگ دیگری از افتخارات معماری ایرانی توجهی ویژه داشتن بر اصل درونگرایی و محرمیت درون خانه و حفظ حریم خصوصی از نگاه نامحرمان به اندرونی می‌باشد. قلمرو خانه ایرانی از بیرون خانه شروع می‌شود، حریم عمومی بتدریج به حریم خصوصی تبدیل می‌گردد. معیار شکل‌گیری فضا در خانه ایرانی براساس رعایت حریم استوار است. حریم که خود انعکاس فضایی حرمت است، تنظیم‌کننده روابط فرد و جامعه می‌باشد. حریم در حد فاصل خصوصی‌ترین خلوت ساکن در خانه تا عمومی‌ترین تجمع اهالی و خویشاوندان در خانه است. خانه ایرانی را به یک باره نمی‌توان مشاهده کرد، فضاهای سازمان یافته در این خانه‌ها در یک تصویر قابل رویت نیستند، می‌بایست حتماً به خانه وارد شد، در درون آن چرخید و به طور متوالی به فضاهای مختلف و متنوع آن دسترسی پیدا کرد. آنچه در وهله نخست تاثیرگذار است، تنوع کف و ارتفاع سقف هاست و پس از آن تنوع نور و سایه و بعد تنوع فضاهای باز و بسته و پوشیده می‌باشد. [5]

7- خانه تاریخی

در خانه‌های تاریخی ورودی کاملاً مشخص و مستقل است و به وسیله یک یا دو یا چند فضای دیگر با حیاط ارتباط برقرار می‌کند. حیاط از نظر احساس فضایی همانند یک اتاق سرباز عمل می‌کند. [2] فضای ورودی در خانه‌های تاریخی این امکان را فراهم می‌آوردند که فعالیت‌هایی از نوع مذاکره، دید و بازدید سریع و غیر رسمی، رد و بدل کردن مایحتاج و از این قبیل، در آن‌ها صورت پذیرد. در درون خانه‌های تاریخی، هم‌ارزش با فضا‌های مسقف مانند ایوان‌ها و اتاق‌ها، فضاهای بدون سقفی وجود دارد مانند حیاط، صفا، مهتابی و بام که اعضای خانواده بدون اشراف در این فضاها به فعالیت و استراحت می‌پرداختند. بررسی‌های گونه‌شناسی به طور مشخص روشن نمود که هم‌زمان سه گونه (فضای باز، بسته و پوشیده) در سازمان فضای خانه وجود دارد. بررسی این نمونه‌ها نشان می‌دهند که تمامی انواع فضاها از هر سه گونه موجود در خانه تاریخی، از طریق سه عنصر شکل‌دهنده فضا یعنی سقف، کف، دیوار تعریف شده و ضمن برخورداری از استقلال فضایی هیچ‌یک در خود مسدود نبوده و به نحوی از طریق بسط فضایی یا چشم‌اندازی و نوری با فضاهای مجاور خود ارتباط برقرار می‌کنند. بررسی انواع خانه‌ها در زمان‌ها و مکان‌های مختلف بر این نکته تاکید دارد که مفاهیم و تصورات فضایی واقع در خانه‌های ایرانی، تنها به کشور ما تعلق ندارند و از گذشته تا امروز در بسیاری از نواحی جهان مورد طراحی و تجربه قرار گرفته‌اند. مفاهیمی انسانی و اجتماعی در مصادیق فضایی چون حیاط مرکزی، بیرونی، اندرونی، درجه‌های مختلف پوشیدگی فضا، سردرهای نمایشی (دروازه)، بادگیر، حیاط با حوض و باغچه، تفکیک حریم خصوصی و عمومی، استقرار حیاط در مرکز خانه، ایوان، ساختن بر اساس آیین و سنت، اختلاف سطح بر اساس تمایز اجتماعی، جابجایی دیوارها برای تعیین حریم یا تقویت پیوستگی فضاها و نکاتی از این قبیل، بارها مورد تجربه قرار گرفت به صورت الگوهای فضایی، فرهنگ معماری جهان را شکل داده‌اند.

8- خانه معاصر

در سه دهه گذشته عرصه تحقیق و تفحص درباره خانه‌های ایرانی کم‌رونق بوده است. معدود معماران صاحب نام ایرانی همچون محمد کریم بیرنیا و نادر اردلان و تنی چند از پژوهش‌گران علاقمند خارجی همچون کریستیان برومبِرژه در دهه چهل و پنجاه شمسی پدیده خانه و سکونت را در ایران از نقطه نظر ویژگی‌های معماری و شیوه زندگی ایرانی مورد بررسی قرار دادند و هر یک، بنابر روش و منش خود تصویری از این پدیده‌ها را در برابر چشمان ما گشودند. از این منظر دست‌آورد قابل‌تاملی که توجه نسل‌نورا به خود جلب کرد، و آن اینک عمر خانه‌های تاریخی به سر آمده و می‌بایست گونه‌های جدیدی از خانه‌ها، زندگی جدید

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

خانواده‌ها را در خود جای می‌دادند و چنین نیز شد. گونه‌های جدید از خانه‌ها پدید آمدند که دست‌آورد‌های خانه‌های تاریخی (حساسیت و توانایی فضایی) بی‌بهره بودند. نماینده این بی‌بهرگی عمدتاً به تغییر نقش فضا در خانه‌های معاصر مربوط است. نقش فضا در شکل دهی به خانه‌های معاصر بسیار کاهش یافته و عناصر تمدنی جدید شامل خیابان، اتومبیل، اشیاء، مبلمان، تاسیسات و تجهیزات در کاهش نقش فضا موثر بوده‌اند. به نحوی که با حضور در خانه‌های معاصر متوجه شدند که دیگر از آن توانمندی‌ها و حساسیت‌های فضایی موجود در خانه‌های تاریخی ضروری موثر باقی‌مانده است. [5]

خانه مدرن نمی‌توانست تمامی خواسته‌های سکونت‌خصوصی را برآورده سازد، فقدان (کیفیت پیکره‌ای) در آن مشهود بود. با اطمینان خاطر می‌توان گفت که خانه مدرن از همه نظر عملی و بهداشتی بود اما شباهتی به خانه نداشت. در حقیقت این خانه (زندگی در فضا) را بر (زندگی با تصاویر) ترجیح داده بود. [8] به موازات کاهش حساسیت و توانمندی فضا در خانه‌های معاصر، روند جدا شدن نظام ایستایی و نظام آسایشی از نظام فضایی شدت گرفت. سازمان فضایی خانه‌های معاصر یک پارچگی ادراک سازمان فضایی از مقیاس کلان شهر تا مقیاس جز فضاها و عناصر و اجزا را از دست داده است. شبکه سه بعدی هدایت‌گر سازمان فضایی خانه، از حالت سه بعدی به دو بعدی تقلیل یافته است. [5] روند حذف فضا و عدم توجه به سازمان‌یابی خلاق فضا در واحد‌های مسکونی معاصر در ایران حادث‌تر و سریع‌تر بوده و بر مفهوم و مصداق خانه و سکونت تاثیر گذاشته‌اند.

در این میان ویژگی‌های اصلی سازمان فضایی خانه‌های امروزی را چنین می‌توان نام برد:

1- خانه از بیرون متمایز است، و این تمایز ناشی از تفاوت آن از نظر ارتفاع، مصالح، رنگ، عقب‌نشینی برخی علائم خاص با بناهای اطراف است.

2- سازمان فضایی پیشنهاد ویژه‌ای برای حرکت در درون خانه نمی‌کند و حس قلمرو و ورود به یک فضای خصوصی متمایز از فضای عمومی وجود ندارد. فضای ورودی عموماً با نشیمن، هال و گاه با آشپزخانه تداخل دارد.

3- تنوع فضایی در خانه‌های معاصر اندک است و ساکنان هم‌اعتنایی به این نارسایی ندارند.

به هر روی ما دچار از هم‌گسیختگی شدید فرهنگی هستیم که در اثر خودباختگی یکصدساله در مقابل تمدن غربی در ما ظهور کرده است. شایان ذکر است که ما در حوضه کردار، مدرن عمل می‌کنیم و در حوضه اندیشه، شعار سنتی می‌دهیم. [2] یکی از معضلات عصر حاضر این بود که معماران ما که عموماً دانش معماری خود را از خارج از کشور کسب کرده بودند و از دانش بومی و همچنین الگوهای فضایی به کار رفته در معماری ایران اطلاع نداشتند، الگوهای فضایی جدیدتری را عرضه کردند که چون معجزه به آب لوله‌کشی، برق، تلفن، شوفاژ، کولر و از این قبیل امکانات رفاهی بود، به شدت مورد استقبال نسل‌های جوان تر قرار گرفت. آن چه در شهرهای ما اتفاق افتاد تعویض به جای ترمیم بود. مداخله به موقع در بافت‌های تاریخی برای هماهنگ کردن آن‌ها با پدیده‌های صنعتی جدید صورت نگرفت و در نتیجه خانه‌های قدیم در بافت قدیم قربانی جلوه‌های جدید شهری، مثل خیابان، آسفالت، چراغ برق شدند. [5]

9- انسان و سکونت

سکونت بیانگر برقراری پیوندی پرمعنا بین انسان و محیطی مفروض می‌باشد. و سکونت خصوصی بنای مسکونی یا خانه است

که تحت عنوان پناهگاه یا مکانی که خاطرات تشکیل دهنده جهان خصوصی آدمی را در خود گرد آورده و به نمایش می‌گذارد، مشخص می‌گردد. این پیوند از تلاش برای هویت یافتن، یعنی به مکانی احساس تعلق داشتن ناشی گردیده است. این مفهوم بیش از قرار گرفتن سقفی برای سر و به زیر پا آمدن چند متر مربعی زمین به کار رفته است. [1] اما به واقع مفهوم سکونت و زندگی برای انسان شرقی بسیار فراتر از مفاهیم مادی و رفع نیازهای روزمره‌ی انسانی است. اگر جهان غرب کالبد و پوسته زندگی را هدف قرار داده، جهان شرق روح زندگی و مفاهیم ماوراء جسم و کالبد آن را مد نظر داشته است. [5]

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

امروزه عموماً سکونت را داشتن سقفی بالای سر و چند متر مربع زمین در زیر پا تعریف می‌نمایند. به عبارت دیگر، برداشتن صرفاً مادی و کمی از آن ارائه می‌دهیم، سکنی گزیدن یعنی در آن واحد تعلق خاطر یافتن به مکانی خاص، و تصرف خانه‌ای که در آن قلب شکوفا شده و مغز اندیشه در می‌آید. [1] آیین سکونت در ایران هر دو فضای خصوصی باز و بسته را شامل می‌شده است. امروزه سکونت تنها به مصداق فضای داخلی اشاره دارد. [5] پیوند بین (فضا و سکونت) از تلاش برای هویت یافتن، یعنی به مکانی احساس تعلق داشتن ناشی گردیده است. [1]

10- تاریخ

نیاز بررسی لایه‌های درونی پدیده‌های فوق در دل اعصار گذشته با تاکید بر محوریت و بررسی یکی از اصلی‌ترین ارکان، لازم و ملزوم زندگی انسان، مورد بازنگری گذرا قرار گرفته، که با وجود داشتن اصول و فروع دیگر، لیکن بصورت برجسته بر معماری و تعاریف آن، اشاراتی گردید و از آن جمله هویت خانه و خانه‌ای ایرانی به روایت تاریخ مورد بررسی قرار گرفت.

خانه معاصر و نحوه سکونت در آن روایتی دیگر داشت و با زبانی معاصر به بررسی تأثیرات زمانی بر بناها و خانه‌های تاریخی پرداخته و مقایسه‌ای هرچند اجمالی بین خانه‌های تاریخی و معاصر صورت گرفت.

حال نگارندگان بر آن هستند که نتایج بدست آمده را در دیار اجدادی خود مورد تحلیل و مقایسه قرار دهد و حاصل را بدون هیچ دخل و تصرفی برای ارائه و معرفی فرهنگ این سرزمین تقدیم خوانندگان گردانند.

طبق تحقیقات کتابخانه‌ای و میدانی در سطح شهر زنجان فقط تعدادی خانه تاریخی قابل استفاده و استناد می‌توان یافت که علاوه بر سالم بودن و دارا بودن اسناد تاریخی آن‌ها، بتوان از پلان‌شان نیز به چگونگی کاربری فضای آن‌ها اطلاعات بدست آورد.

در روند بررسی زمانی خانه‌ها، تاریخ قابل استناد، به زمان قاجاریه می‌توان دست یافت، آن‌هم به دلیل این که این خانه‌ها جزء املاک بزرگان، حکام و خان‌های شهر بوده، دارای اصول مهندسی بهتر و دقیق‌تر، مواد و مصالح، ساختی با کیفیت و پس از گذشت زمان و مخصوصاً پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، برای معرفی آثار تاریخی شهر به آیندگان و عبرت برای دیگران، تغییر کاربری داده و توسط مدیران ارشد شهری و اداره میراث فرهنگی استان تبدیل به موزه گردیده‌اند.

پس در این تحلیل ما دو بازه زمانی (قاجار، معاصر)، پس از انقلاب اسلامی را مورد تامل قرار می‌دهیم.

یکی از موارد ذکر شده (بنای باشکوه عمارت ذوالفقاری زنجان) متعلق به دوره قاجار می‌باشد.

دوره قاجار در معماری و تاریخی ما ایرانی‌ها دارای تعریف ویژه‌ای است از جمله؛

- 1- افزایش جمعیت و نیاز به خانه‌سازی (آن‌هم از نوع سریع).
- 2- ساخت و ساز سریع و دقت نکردن در نیارش آن (استاد پیرنیا).
- 3- استفاده از مصالح کم دوام و غیر بوم‌آورد.
- 4- دخل و تصرف کردن در اصول ساخت و ساز که سالیان سال توسط اساتید با تجربه این سرزمین سینه به سینه تاریخ را در نوردیده بود و حاصل آن پدید آمدن شاهکارهای معماری تاریخی ایران شده بود.

11- تحلیل

11-1- بررسی خانه تاریخی (خانه ذوالفقاری زنجان) :

در مرکز بافت قدیمی شهر زنجان، مجموعه تاریخی ذوالفقاری واقع است. این بنا شامل ساختمان‌های اندرونی و بیرونی و قسمت‌های حکومتی است. (شکل 1)

قبل از احداث خیابان ذوالفقاری (طالقانی کنونی) با یک شبکه ارتباطی در طبقه هم کف و زیر زمین به هم دیگر مرتبط بوده است. بنای باقی مانده شامل دو طبقه و یک سردابه می‌باشد. پلان بنا ایرانی، و سبک ساختمان از بناهای کوشک اروپا تقلید شده است. در طبقه همکف، ورودی بنا یک سقف سر پوشده با دو ستون تعبیه شده و به هشتی منتهی می‌شود. در این طبقه قسمت امور اداری و دفتری و حسابداری قرار گرفته و سمت شرقی بنا احتمالاً عملکردی غیر اداری بوده است. در طبقه دوم که دارای دو راه پله است تالارهای پذیرایی، اتاق خواب، اتاق‌های نشیمن و سرویس‌های بهداشتی قرار گرفته است. هسته مرکزی این بنا به سبک چهارطاقی با سقف گنبدی اجرا شده و جرزهای دیوارهای باربر سنگینی سقف را تحمل می‌نماید. محدثات جانبی این چهارطاقی با تیرهای چوبی پوشده شده است. کل مجموعه با پوشش خارجی شیروانی است که تا زمان احداث این شهر سابقه نداشته است. در بالای هسته مرکزی، نورگیر زیبایی تعبیه شده که به کلاه فرنگی معروف است. این نورگیر با پلان هشت ضلعی با روش گره‌سازی به فرم گنبد تبدیل گردیده، سقف اتاق‌ها در طبقات به طرز زیبایی لمه کوبی شده و شامل طرح‌های هندسی، و گره‌سازی است و من حیث المجموع از موتیف‌های ایرانی استفاده شده است. (شکل 2) از تزئینات داخل بنا در طبقه همکف از کاشیکاری به سبک قاجار می‌توان یاد نمود که طرح معروف لوتوس (نیلوفر آبی) دیده می‌شود. تزئینات بنا در نما جالب توجه بوده و قرینه‌سازی بنا از هنر ایرانی و سبک ستون‌های تقلیدی از معماری اروپاست، نمای ساختمان با آجرهای قالبی پیش‌تزیین شده است. پنجره بنا عموماً دو لنگه و اطراف آن مشبک است که با به کارگیری شیشه‌های رنگین کنتراست جالبی را در داخل اطاق‌ها ایجاد می‌نموده است. نعل درگاهی پنجره‌ها در طبقه همکف مسطح و طاق‌های تزئینی در ازراف ورودی دیده می‌شوند و این قسمت نیز که از خیابان بلاواسطه داخل مجموعه می‌شود از معماری اروپا الهام گرفته شده است. این بنا من حیث المجموع از بناهای تاریخی و با ارزش شهری است که به سبک بناهای اواخر دوران قاجار ساخته شده است. [8]

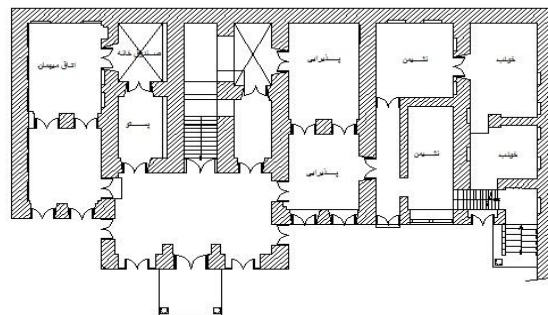

شکل 1: سر درب و ورودی خانه و نمای اصلی (ماخذ: نگارنده، 1394)

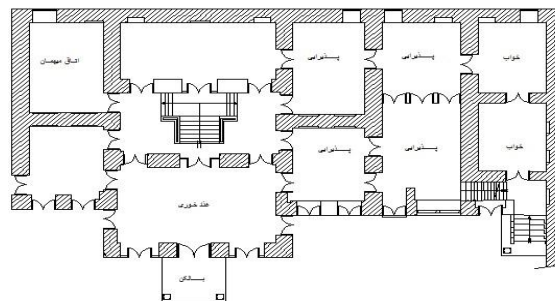

شکل 2: تزئینات سقف (ماخذ: نگارنده، 1394)

شکل 3: پلان طبقه همکف (ماخذ: میراث فرهنگی و گردشگری استان زنجان، 1394)

شکل 4: پلان طبقه اول (ماخذ: میراث فرهنگی و گردشگری استان زنجان، 1394)

12- خانه ی امروز

علی رغم اشاراتی که در مبحث خانه تاریخی معماری این دیار به رشته تحریر درآمد، حال با نگاهی گزینشی بر یکی از خانه های معاصر که همانند آن را در سطح شهرها می توان روئیت کرد مورد بررسی قراردادیم. ایده اصلی شکل گیری فرایند طراحی و ساخت این بنا، فرار از ترافیک و شلوغی داخل شهر، مشکلات آپارتمان نشینی و در نهایت کم کردن فاصله بین محل کار و خانه جهت صرفه جویی در زمان و هزینه ها و استقرار در محلی آرام و ساکت بود. نمای این ساختمان حس پیروی از معماری تاریخی ولی با رویکردی نو و فارغ از طراحی قرینه، و نخیر و نهاز نمودن پوسته را به منسه ظهور می گذارد. (شکل 5) یکی از چالش های

عمده معماری معاصر نامتناسب بودن نما و پلان که گاه‌ها عاملی برای تغییرهای ناخواسته و نازیبا می باشد است و لذا در این ساختمان به بررسی قرارگیری تضادهایی به لحاظ مفهومی در هم جواری فضاهایی مدرن در کالبد سنتی و مدولار دست یافته ایم. در اولین برداشت همنشینی بین مصالح مدرن، سنتی و تاریخی خودمان، قابل روئیت است که زیبایی ساختمان را دو چندان کرده و معرف تناسبات زیبایی برای بینندگان و رهگذران می باشد. نمای ساختمان معرف مفهوم گرایی است که در عصر حاضر در بسیاری از ساختمان‌ها به ورطه فراموشی سپرده شده است، عاملی که حس آرامش و محیطی آرام را به بیننده القاء کرده و این حس در روز و شب تعاریف مختلفی را بیان می دارد. وجود پنجره های بزرگ که به صورت حساب شده همچون قاب عکسی منظره پیرامون را به تصویر می کشد. هجواری پارکینگ و لابی در طبقه همکف و مجزا نمودن این دو فضا بوسیله یک دیوار پارتیشن که با در تک لته ای ارتباط فضایی را معنا می بخشد. (شکل 10) در انتهای فضای لابی وجود پله ها، خود سر آغازی می باشد به فضای طراحی و دفتر معمار که در فضای زیر همکف به طور هوشمندانه ای جاگذاری شده، لذا فضای بسیار آرام و دنجی را بوجود آورده است. (شکل 7) ورود به این فضا از پله های یک طرفه صورت می گیرد، (شکل 6) دقیقا پس از تمام شدن راه پله با فضایی روبرو می شویم که فضایی برای انشعاب دفتر طراحی، دفتر معمار و سرویس بهداشتی است. در دفتر معمار می توان طراحی ای را شاهد بود که از کوچکترین فضاها حتی فضای پرت بیشترین و بالاترین استفاده شده به طوری که برای مثال از کنج اتاق که محل عبور داکت (تاسیسات) است، به گونه ای هنرمندانه شومینه ای بسیار زیبا بدست آمده است. (شکل 8) نکته ای که برای فضاهای زیر همکف و سایر فضاها می توان نام برد، ابتدا طراحی همه مبلمان با تمام جزئیات انجام شده و سپس مبلمان ها عینا ساخته و جاگذاری شده است. فضای زیر همکف علی رغم این که در زیر زمین قرار دارد بیشترین بهره گیری از نور طبیعی را دارا می باشد. (شکل 9) در کنج فضای پارکینگ راه پله ای برای تردد به طبقات بالا تعبیه شده که به وسیله آن به طبقه اول راه می یابیم، (شکل 10) در طبقه اول اتاق های خواب، حمام و سرویس بهداشتی وجود دارد. (شکل 11) طبقه دوم شامل ترکیب اتاق پذیرایی، نشیمن و آشپز خانه می باشد. (شکل 12) پشت بام در حقیقت فضایی است که کمبود های فضایی حیاط را جبران می کند، وجود بام سبز و سطح کف سازی شده که می توان همچون حیاط استفاده های بیشماری از آن به عمل آورد، در خور ستایش است. این بنا در سال 1385 آغاز به ساخت گردید و در سال 1387 به اتمام رسید. ساختمان بر اساس دو سازه بتنی و فلزی برپا گردیده است. در طبقات تحتانی باد بند اجرا گردیده و در طبقات فوقانی قاب خمشی اجرا شده است.

شکل 5: نمای ساختمان (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

شکل 6: راه پله دفتر طراحی (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

شکل 7: ورودی (لابی) (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

شکل 8: دفتر معمار (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

Basement Plan
Level = -2.50

شکل 9: پلان زیرزمین (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

Ground floor Plan
Level = ±0.00

شکل 10: پلان همکف (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

Second floor Plan
Level = +0.00

شکل 11: پلان طبقه اول (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

First floor Plan
Level = +2.80

شکل 12: پلان طبقه دوم (ماخذ: دفتر فنی و مهندسی ارهان، 1394)

13- واکاوی

خانه سنتی: وجه تمایز خصوصیات کالبدی خانه‌های تاریخی، قرارگیری در چهارچوبی است که برای آن‌ها از اعصار گذشته تجویز و پیچیده شده است، حال آن‌که در خانه معاصر می‌توان با قوانین جدید شهرسازی دخل و تصرفی نو اعمال نمود. در خانه‌های سنتی استفاده از مصالح بوم آورد مرسوم بود، لیکن در ساختمان‌های معاصر گاه مواد و مصالحی مصرف می‌گردد که بدیع و محصول کشورهای دیگر است. در خانه‌های تاریخی که متأثر از هویت فرهنگی و دینی و سنت‌های ریشه‌دار جامعه ایرانی، آرامش و درون‌گرایی را می‌توان به وضوح احساس نمود که در روند رشد فکری و عاطفی و شخصیتی تاثیر بسزایی دارد، لیکن در خانه معاصر که بسیاری از شاخصه‌ها به ورطه فراموشی رفته و یا ذرق و برق تزئینات معماری معاصر علتی برای به کنار گذاشته شدن اصول زیبایی‌شناسی اصیل معماری گردیده، خانه را فقط در تعاریف بسیار محدود به چند فعالیت روزمره و فضایی برای خواب می‌توان اشاره نمود، همچنین موارد بی‌شماری را می‌توان ذکر نمود که در این مجال اندک نمی‌گنجد. در خانه سنتی اولین و اصلی‌ترین قسمتی که خود نمایی می‌کند هشتی خانه است که وظیفه هدایت و راهنمایی مراجعین را دارد این قسمت در معماری معاصر به کل حذف گردیده است.

مطبخ و اندرونی در خانه‌های سنتی به هیچ وجه بر میهمانان و نامحرمان قابل رویت نبود، حال آنکه در خانه معاصر پس از باز شدن درب خانه تمامی فضاهای خصوصی قابل دید می‌باشد. موارد دیگری که می‌توان بر آن‌ها تامل نمود وجود مسیرهای ارتباطی در فضاهای تاریخی است (همچون راهرو یا دالان) که تقریباً کاربردی برای اهالی خانه و فضای ارتباطی برای اندرونی است، لیکن همین اجزا (راهرو یا دالان) در معماری معاصر در مرکز دید تمام خانه است و تمامی فعالیت‌های آمد و شد خانه توسط تمامی افراد داخل خانه چه اهالی و چه میهمانان دیده می‌شود. حیاط یکی حیاتی‌ترین قسمت هاست که با دارا بودن حوض آب و فضای سبز و محیط آرامش بخش خود با فرم سنتی خود در معماری معاصر کاملاً حذف و به شکل فضایی ساده بصورت هم سطح بازتعریف شده است.

14- نتیجه گیری

در فراز و نشیب گذر روزگاران گذشته در دل اعصار، باید‌ها و نباید‌هایی در ساختمان‌سازی حفظ و احیا می‌گردید، لیکن با برخورد به مقطع زمانی خاصی از تاریخ ساخت و ساز ایران زمین که می‌توان مصادف با دوره قاجار در نظر گرفت بر صورت و معانی مفهومی معماری زنگاری پدیدار گشت، که محصول ترکیب، ورود غیر هوشمندانه مبانی معماری غرب و پوچ انگاشتن اصول طلایی معماری اصیل این دیار می‌باشد، البته نمی‌توان به طور قطع گفت که معماری معاصر ایران فاقد هویت‌های گذشته می‌باشد، لذا آن پیوستگی که در سالیان متمادی وجود داشت دیگر به چشم نمی‌خورد. در عصر حاضر تجملات مصالح و مبلمان مدرن نظرها را به خود جلب کرد، حال آن‌که در این بین معماران خوش ذوق و متعصبی پا به عرصه ساخت و ساز گذارده اند که دغدغه حفظ اصالت‌های گذشتگان را در ذهن و عین، بنا و نما می‌پروراند، که همچون شاه‌بیتی می‌توان آن‌را از بستر لایه‌های درونی شهرها یافت و با دیده تامل بر آن‌ها نگریست و بار دیگر بر ارزش‌های معماری این سرزمین رشک برد؛ بنا به گفته معمار همین بنا... [تقلید خوب، بهتر از ابتکار بد است].

اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری

The first annual conference of Architecture, Urban planning & Urban management

مراجع

- [1] شولتز، نوربرگ، کریستین، 1387، "مفهوم سکونت"، به سوی معماری تمثیلی، ترجمه محمود امیر یار احمدی، تهران، موسسه نشر آگاه، چاپ سوم.
- [2] نقره کار، عبدالحمید، 1387، "درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی"، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول. [3] ایل، کریس، 1387، "هویت و معماری"، ترجمه فرح حبیب، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، چاپ اول.
- [4] لاکویان، آپرودیسیو، 1364، "خانه سازی در جهان سوم"، ترجمه مینو رفیعی، تهران، وزارت برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی_اجتماعی و انتشار، چاپ اول.
- [5] حائری مازندرانی، محمدرضا، 1388، "خانه، فرهنگ، طبیعت"، تهران، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، چاپ اول.
- [6] پیرنیا، محمد کریم، 1371، "آشنایی با معماری اسلامی ایران"، تدوین: غلامحسین معماریان، تهران، انتشارات دانشگاه علم صنعت.
- [7] پاکزاد، جهانشاه، بزرگ، حمیده، 1393، "الفبای روانشناسی محیط برای طراحان"، تهران، انتشارات آرمانشهر، چاپ دوم.
- [8] ثبوتی، هوشنگ، 1377، "تاریخ زنجان"، زنجان، انتشارات توانا، چاپ چهارم.
- [9] البرزی، فریبا، 1390، "از خانه دیروز تا مسکن امروز"، همایش ملی سازه، راه، معماری.